

Borbe u Unskoj dolini

(*april - 24. maj 1944*)

April je bio vedar, sunčan mjesec, vrlo rijetko vjetrovit, samo je posljednjeg u mjesecu bilo i bure, i kiše, i snijega, mjestimično u vijavici. U trideset aprilskih dana 1. brigada je imala 15 borbenih okršaja: 12 mrtvih boraca, 11 nestalih, 39 ranjenih.¹⁰⁰⁶ Prva je borba vođena 3. aprila, protiv četnika, u Krčkom Brdu.

Naredna borba je pripremana nekoliko dana i bit će to najmasovniji istovremeni napad na njemačko-ustaška i četnička uporišta duž komunikacije Knin - Lapac - Bihać. Napad je pripremao i u akciji jedinica rukovodio štab 6. divizije. Zapravo, akcija je izvođena u sklopu zamisli Vrhovnog štaba da se izvede organiziran napad dijelovima 1. proleterskog, 4. udarnog i 8. dalmatinskog korpusa na neprijatelja duž komunikacija Bihać - Knin. Od Glavnog štaba Hrvatske je zatraženo da izvrši »pritisak prema Bihaću od Banije«, a od štaba 8. korpusa da prikupe 19. diviziju »na sektoru Bruvno - Mazin«, kako bi odatle, »zajedno sa 6. ličkom«, napala »komunikaciju i uporišta na sektoru« Srb - Lapac.¹⁰⁰⁷

Aktivnost 19. divizije neće 8. aprila i narednih dana doći do izražaja na cesti Srb - Lapac, jer se divizija uplela u višednevne borbe protiv četnika u sjevernoj Dalmaciji, tako da je u napad na dijelove 373. legionarske divizije duž komunikacije Srb- Lapac upućena samo 6. divizija s 1. i 2. ličkom proleterskom brigadom. Druga brigada je tih dana, prepustivši svoje položaje 3. aprila 3. ličkoj brigadi, bila na zapadnoj strani Une, u selima Bujanj, Mišljenovac, Štrpci i Kestenovac. Prva je do noći 6. i 7. aprila u Trubaru, Osredcima i Cvjetniću. Do jutra 8. aprila 1. brigada je pregazila Unu i u bataljonskim kolonama prepješačila oko 20 kilometara, da bi se u Ajderovcu i Dabašnici pripremala za napad predviđen za noć 8. i 9. aprila.

Obavještajci i udarne grupe, uz pomoć mnogih djevojaka i žena ovoga kraja (muškaraca u onim selima u proljeće 1944. godine i nije bilo, ako to nisu bili vojnici) prikupili su dosta podataka o neprijateljskim snagama i njihovom rasporedu. Pokazat će se da su sva ta obavještenja tek djelimično tačna. Nijemcima je cesta u dolini Une prema Dalmaciji bila od izuzetne važnosti i svaka dionica te komunikacije je čuvana razmjerno vrlo jakim snagama. U zoni pripremljenog napada glavnine 6. proleterske divizije cestu je osiguravao - zajedno s domobranima i četnicima - 2. bataljon legionarske 373. divizije »Tigar«. Štab toga bataljona je bio u Donjoj Suvaji, u popovom stanu.

¹⁰⁰⁶) Avil, 797, 14-31.

¹⁰⁰⁷> Zb. NOR, 11/12, 446.

Komunikacija je napadnuta u razmaku od 20 kilometara, od Dobrosela na sjeveru do Donje Suvaje na jugu. Po podacima prikupljenim u štabu divizije, što će se pokazati tek kao djelimično tačno, jer su snage bile jače od prikazanih, u Dobroselu je bilo 95 legionara, u Doljanima oko 100 legionara i Nijemaca, u Brotnji 26 četnika, na Međeđaku 55 legionara i 42 četnika, a u Suvaji 60 Nijemaca, 70 legionara i 71 četnik. U najbližim većim garnizonima - u Donjem Lapcu i Srbu - bilo je 700 Nijemaca i 300 četnika.¹⁰⁰⁸

Prva brigada je u predstojeću borbu ulazila s pet bataljona. Peti je bataljon osnovan 6. aprila. U tom bataljonu su bili prebjeci - uglavnom bivši crvenoarmijci, koje je 1942. godine izdaja njihovog komandanta Vlasova, generala Staljinovog i Hitlerovog, odvela u Wehrmacht. U 1. brigadi najprije je - 28. marta - osnovana posebna četa, koja je pojačana grupom zarobljenih i prebjeglih 4. aprila, prerasta 6. aprila u 5. ruski bataljon. Za komandanta toga bataljona je postavljen Mirko Dubajić, a za političkog komesara Pero Rađenović, koji je - sudeći po tome kako je iz boračkih redova izrastao do čelnog čovjeka u bataljonu, pa smijenjen ponavljao isti proces - imao specifične sposobnosti. Dubajić i Rađenović su kratko ostali u 5. bataljonu: Dubajiću će biti povjerena dužnost komandanta u 2. bataljonu »Pekiša Vuksan«, a Rađenović je stjecajem nesretnih okolnosti teško ranjen u oko. Dubajića je zamijenio jedan od najsposobnijih komandira četa u brigadi, Branko Pokrajac Jaban, a Rađenovića zamjenjuje Milan Trešnjik. Zamjenik komandanta je bio jedan od sovjetskih oficira, Pjotr Ukrajinac, po svoj prilici Petar Bandoijev. Zamjenik komesara je bio Dragan Grubor.

Osim što je imala i 5. bataljon, za akciju na Suvaju i Međeđak brigada je dobila brdski top 75 mm i protukolski top 3. brigade. Dobili su 6. aprila zadatak da - počinjući napad u 22 sata 8. aprila - moraju »likvidirati neprijateljska uporišta: Brotnja, Međeđak i Suvaju, osiguravajući se prema Srbu na uskom mostu, koji poruše«. Druga je brigada, ojačana inženjerskom četom, napadala Dobroselo i Doljane. Manji dijelovi Treće brigade su napadali Srb »radi vezivanja (neprijateljskih) snaga«, a glavnina te brigade je bila »rezerva Vrhovnog štaba na prostoru Peći - Drvar - Trubar«.¹⁰⁰⁹

Štabovi 1. brigade i 6. divizije su bili u Donjem Zaklopcu, u planinskoj prodolini, zapadno od ceste Srb - Lapac, između Brotnje i Suvaje, podno Lipovače. Bataljonima 1. brigade je uoči boja hranu pripremio narod Neteke, Suvaje i Zaklopca; »ishrana ljudi i stoke je bila prilična«.¹⁰¹⁰

Milan Antončić Velebit, prihvaćen u brigadi kao da je iz nje izrastao, od onih koji su autoritet zasnivali na umjeću da vodi, a još više na redovno iskazivanoj osobnoj hrabrosti, što mu svi pretpostavljeni nisu upisivali u pozitivu, iako je u brigadi bio već više od šest tjedana, prvi put je rukovodio borbom u rodnoj Lici. Popodne 8. aprila je s komandantima bataljona išao na komandantsko izviđanje. Bataljone pod komandom Jove Bursaća i Laše Vujnovića (»Marko Orešković«) i Jandre

¹⁰⁰⁸ AVII, 797, 1-1/1.

¹⁰⁰⁹ Isto.

¹⁰¹⁰ Isto, 14-48/2.

Žunića i Janka Dimića («Pekiša Vuksan») Velebit je usmjerio na Donju Suvaju, rodno selo komandanta divizije Đoke Jovanića. Krtijaši napadaju s jugozapada, a «Pekiša Vuksan» sa sjeverozapada.

Bataljoni »Božidar Adžija« i »Matija Gubec« su imali zadatak da razbiju neprijateljske položaje uz cestu i da zaposjednu Veliki Međedak. »Matija Gubec«, ojačan s 2 teška bacača i brdskim topom nastupa sa sjevera, kroz Brotnju, lijepo seoce postrojeno s obe strane ceste Srb - Lapac, na padinama Međedaka: razbija četnike u Brotnji, zatvara prilaze od Donjeg Lapca i u pravcu sjeveroistoka, napada na Međedak. »Božidar Adžija« nastupa od Lisine, Međedaku s jugozapada. Klin napada je usmjeren na bunkere izgrađene na 639 metara visokom Međedaku, koji dominira nad prostorom između Une i ceste, Suvaje i Brotnje.

Peti ruski bataljon je podijeljen u dvije grupe. Komandant 1. čete Milan Filipović i njegov zamjenik, nekad crvenoarmijski kapetan, Nikolaj Obuzarov, Ukrajinac s Krima, sa svojom su četom pomagali divizijskoj inženjeriji da minira mostove i razara cestu od Neteka prema Suvaji, a glavnina bataljona je raspoređena u zasjedama na komunikaciji Lapac - Srb.

Noć je bila vedra, mjesečina raskošna, vidljivost velika.

U 23 sata, 8. aprila krtijaši su podišli 568 metara visokom Bujinom vrhu. Pred prvim utvrđenjem na tom pravcu gusto je ispletana bodljikava žica. Dok je prepreka savladana, četnici utvrđeni u obližnjem dućanu su naslutili opasnost i otvorili žestoku vatru. Dobro razvijene, čete 1. bataljona slamaju otpor i postupno ulaze u rastegnuto selo. Istovremeno se u neprijateljski obrambeni raspored uklinio i »Pekiša Vuksan«. U taj mah su minobacači Prateće čete zasuli zgrade pošte i škole. Škola je planula. Tu je poginuo komandant njemačkog garnizona. Umjesto da »Pekiša Vuksan« i »Marko Orešković« tada izvrše pojačani pritisak i sto je bilo realno - slome i posljednje tačke otpora u Suvaji, bataljoni se nisu povezali ni međusobno ni sa štabom brigade, i komandanti bataljona se opredjeljuju za povlačenje. To je Nijemcima i četnicima omogućilo da srede svoje redove i pređu u kontranapad prema Gornjoj Suvaji i Ajderovcu, gdje se »vodila borba skoro cijelog dana«. ¹⁰¹¹

»Matija Gubec« je prvi dio zadatka izvršio vrlo brzo. Četnici su se sklonili čim su naslutili opasnost. No, nije uspostavljena veza s »Božidarom Adžijom«, pa će se i tu ponoviti - u tragičnijem obliku - ono što se događalo s 1. i 2. bataljonom u Suvaji. Prema planu napada, 3. i 4. bataljon su morali na Međedak napasti istovremeno, a samo je 4. bataljon pravovremeno izišao na polazne položaje. Treći bataljon »Božidar Adžija« je s velikim zakašnjenjem izlazio na polazne položaje. Popodne i uveče 8. aprila to nije mogao učiniti »uslijed artiljerijske vatre, koja je tukla za vrijeme dana, pa se (bataljon) morao u toku noći prebacivati (do polaznih položaja)«. ¹⁰¹² »Božidar Adžija« je, naime, prešavši Unu u noći 7. i 8. aprila, poslije napornog marša, logorovao u predjelu Lisine, kod Gornje Suvaje, a kad je krenuo prema Međedaku, našao se na udaru njemačke artiljerije. Tri borca su ranjena. A i bez artiljerije,

¹⁰¹¹ Zb. NOR, IV/24, 173.
¹⁰¹² A v n., 797, 32-3.

put je - zapisao je onog dana komandant bataljona Miloš Čanković - bio »naporan i težak«. Čanković također u svom dnevniku piše da je »napad otpočeo u 2.30 sata sa 2,5 pješadijske čete pomagane sa 2 teška bacača i jednim topom kalibra 75 mm«.¹⁰¹³⁾

Kad je bataljon »Božidar Adžija« izišao pred neprijateljske položaje napad je na Mededaku obnovio i »Matija Gubec«. Juriši su izvedeni silovito na oba pravca, i čete su se vrlo brzo probile u prvu liniju rovova. Nijemci, legionari i grupa pridruženih im četnika su bačeni s predstražarskog na glavni položaj, gdje je pružen grčevit otpor. Iz Čankovićevog dnevnika se vidi da je samo »Božidar Adžija« u prvom jurišu zauzeo 16 bunkera.¹⁰¹⁴⁾ U jurišu je u 3.15 sati ranjen komandant Čanković, ali nije dopustio da ga izvuku iz streljačkog stroja. Sat poslije ranjavanja Čankovića artiljerijska granata je udarila posred štaba bataljona i tu gine jedan od najcjenjenijih ljudi u diviziji, zamjenik političkog komesara Nikica Grković. Uopšte, gubici su bili vrlo veliki. Došlo je do zabune i krihiv proračuna, pa je položaje »Božidara Adžije« tukla i artiljerija 6. divizije.

Podaci iz dnevnika komandanta 3. bataljona Miloša Čankovića odnose se samo na njegov bataljon:

»U borbama je poginulo 2 podoficira, 2 zamjenika komesara čete, Grković Nikica (zamjenik komesara bataljona), 2 delegata i 2 borca. Ranjeni: 1 oficir, 7 podoficira, 1 komandir čete, 2 zamjenika komandira čete, 2 delegata i 5 boraca. Nestalo i zarobljeno: 1 delegat i 6 boraca. Ukupno izbačeno iz stroja: 33«.

Posebno teško su doživljeni gubici od divizijske artiljerije, koja je kobnom zabunom veći dio granata ispaljenih one noći na Mededak usmjerila na položaje »Božidara Adžije«. Obavještajni oficir divizije Srđan Brujić će kasnije posebno uporno inzistirati da se utvrdi »kako je došlo do toga da top tuče u naše«.¹⁰¹⁵⁾ A Lazo Radaković je u analizama

¹⁰¹³⁾ MRJ, 333, 111/30.

¹⁰¹⁴⁾ Mirko Lasković, komesar 3. čete 3. bataljona, tvrdi da se samo 3. četa 3. bataljona »Božidar Adžija« uspjela probiti kroz bodljikavu žicu, dok su se »sve druge jedinice prije posljednjeg juriša povukle, a da o tome nisu obavijestile komandu 3. čete. Kasnije je utvrđeno da su se povukle, i to dosta nesređeno, uslijed dejstva artiljerijske vatre i da su imale dosta gubitaka. Ovakvo neočekivano povlačenje naših jedinica, omogućilo je neprijatelju da iz više pravaca koncentrira jače snage na 3. četu, koja je bila u žestokom okršaju za posljednje uporište na Mededaku. Da smo imali ikakvu podršku, uspjeli bismo slomiti grčeviti otpor neprijatelja, koji se sklanjao u posljednje bunkere. Jako su se čuli jauci i zapomaganja neprijateljevih ranjenika. Svi naši borci i sve starješine hrabro jurišaju. To je utvrđeno i na četnoj konferenciji poslije boja. Nije se osjetilo odsustvo komandira čete Save Rađenovića, koji je teško ranjen u podilaženju žičanoj prepreci. Tada su bila ranjena i 2 borca. No, napadan samo s našeg pravca, neprijatelj se postepeno sređuje i pojačava otpor. Osjetivši da smo ostali samo na Mededaku, dao sam borcu do mene znak da se povlačimo. Nisam glasno izdavao naredbu o povlačenju, da neprijatelju ne otkrijem naše namjere. Pod borbom, organizirano, bez imalo panike počeli smo se povlačiti kupeći pri tome ranjene i poginule. Iako je neprijateljev pritisak stalno pojavljivan, ipak smo - istina, s osjetnim gubicima - izvukli sve ranjene i poginule drugove. Imali smo dvojicu poginulih. Jedan od njih je bio delegat voda Tomo Devčić. Osim već spomenutih ranjenika na početku boja, na Mededaku ih je iz naše čete ranjeno još 7, a u savladavanju žičanih prepreka 4 - ukupno iz čete 14 ranjenih. Sve što smo učinili bilo je moguće učiniti zahvaljujući visokom borbenom moralu i disciplini, a posebno su za sve zaslužni vodnik Zorić i desetar Petar Štrbac«. (Pismo Mirka Laskovića, autorska zbirka).

¹⁰¹⁵⁾ D. Mutapović, n.d. 39.

na sastancima štaba divizije razložno utvrdio da je sva teška oruđa trebalo privući položajima, koncentrirati ih »na jedno ili najviše dva mjesta i tako likvidirati bandu«.

Poslije povlačenja s Međeđaka, na putu kroz Brotnju, dijelovi 1. čete 3. bataljona i grupa boraca koji su izvlačili ranjenike, uletjeli su u četničku zasjedu. Ima u zapisima Dragoslava Mutapovića podatak da su u Brotnji »vodni delegat i vodnik, kao sprovednici ranjenika, pretresli kuće, a ranjenici ostali na cesti. Oba ranjena od četnika«. Bila je to krajnje naivna potjera za četnicima. Mnogo smionosti, a malo proračuna. Mladost puna žara smanjila je opreznost. Delegat voda i vodnik su, kao i dijelovi 1. čete, »pretresali kuće«, ne bi li našli sakrivene četnike, a četnici su to iskoristili i napali ranjenike. Tada je teško ranjena i osamnaestogodišnja Anđa Bobić, politički delegat voda. Vitku crnku, koja je ostavljala dojam lakoranjive žene, a uistinu je bila kadra da izdrži i najteže napore, izvukli su, izvršivši juriš među četnike, komesar čete Dušan Kalinić i skojevski sekretar 3. bataljona Veljko Dimić, koji je kasnije zapisao kako je »doživio najtužniji dan u ratu«: »Veljko je, naime, volio Anđu onom prvom, u ratnim uslovima neiskazivanom ljubavi. To se osjećalo po držanju njih oboje, po stidljivim osmjesima, po pogledima koji su uvijek tražili jedno drugo. Više od samog Veljka, a možda i više od Anđe, tu je ljubav uočavao njihov stariji drug, komesar Kalinić. Teško ranjena Anđa nije unesena u izvještaj o poginulima,¹⁰¹⁶ umrla je na liječenju u južnoj Italiji.

One vedre noći 8. i 9. aprila najstrašniju sudbinu je doživio zamjenik komesara jedne od »Adžijinih« četa Ilija Zorić. Zarobljen je u grupi ranjenika u Brotnji. Četnici su ga živog natakli na ražanj i pekli ga igrajući suludo kolo oko njega.

Nekoliko dana poslije bojeva u Gornjoj Suvaji i na Međeđaku, počela je »istraga« o greškama. »Svi pamtimo da je o ovoj akciji vođeno mnogo žustrih diskusija, bilo je mnogo ispitivanja i analiza«, piše Mirko Lasković. Ima u tom njegovom, za ovo naše istraživanje napisanom, tekstu i podatak o tome kako je bio pozvan u štab brigade, »gdje su bili prisutni i neki drugovi iz politodjela divizije«. On im je »detaljno iznio situaciju«, a »posebno sam govorio o hrabrosti i visokom moralu 3. čete za vrijeme borbe na Međeđaku, o uspješnom izvlačenju ranjenika... Jedan od drugova (silno uzbuđen, nisam zapamtio tko je to bio) mi je, nakon preispitivanja, rekao da je držanje 3. čete bilo dobro i da smo učinili sve što se najviše učiniti moglo u onim prilikama«.

Komesar divizije Dragoslav Mutapović je 13. aprila održao sastanak sa komesarima i zamjenicima komesara bataljona 1. brigade. Dakako, bili su prisutni i Bogde Vujnović i Časlav Božović. Iz Mutapovićevih zapisa se vidi da je govoreno o tome kako je »III bataljon nastradao na Međeđaku«, da su komandir voda i delegat voda, sprovedeći ranjenike, nedopustivo ostavili nosila na cesti, dok su »pretresali kuće« tražeći četnike. Rješavano je i o popuni rukovodećeg kadra.

1016) prema nepotpunim podacima, poginuli su: delegat voda Luka Bukovac, zamjenik komesara čete Ilija Zorić, zamjenik komesara 3. bataljona Nikica Grković.

Na sastanku štapske partijske jedinice, 15. aprila, Mutapović zapisuje:

»Zadatak nismo izvršili. (Naime, ni 2. brigada nije u noći 8. i 9. aprila učinila ono što je od nje u zapovijesti štaba divizije zatraženo.) Potcenjivanje zadatka, i neupornost. Štab divizije nije pomogao štabove brigada. Kasno stigla njegova zapovest i veza preko radio stanice. Stradanje ranjenika III bataljona. Brže dopremanje ranjenika previjalištima i hirurškoj ekipi.

Lazo (Radaković): zadatak prevelik...

Srđan (Brujić): ni štab divizije nije dovoljno procenio situaciju. Nemogućnost napadanja na ista uporišta. Pronaći kod neprijatelja najslabiju tačku, grupisati snage i likvidirati ga. Vršiti zasjede i prepade... «

Ono što je govorio 15. aprila 1944. Srđan Brujić moglo bi se i danas reći: uspjesi bi bili neuporedivo veći da su samo postavljane zasjede i da su na cesti tučene manje njemačke grupe, odnosno »repovi« velikih kolona. Neuporedivo su više uspjeha imale udarne grupe ili čete u akcijama, nego brigada, a pogotovo grupa brigada. Naprosto nije bilo snaga da se sasvim presiječe komunikacija u dolini Une. Ona je za njemačke jedinice bila od životne važnosti i, dakako, nije moglo biti ni govora o njenom napuštanju. Jasno je da u takvim relacijama ni 1. ni 2. brigada nisu mogle - čak i da su osvojile položaje na koje su napadale u noći 8. i 9. aprila - zatvoriti cestu za njemački saobraćaj. Major Lazo Radaković je zaista razložno tvrdio na sastancima u štabu divizije da je zadatak, planiran za 8. i 9. april, »prevelik«.

Na neprijatelja je i u noći 9. i 10. aprila napad ponovljen, ali - javljeno je preko štaba korpusa Vrhovnom štabu - ni ovoga puta »nije uspio, jer je neprijatelj napadao s leđa«. Neprijatelju je najprije u ponoć od »Donjeg Lapca došlo 5 tenkova«, a zatim jače »pojačanje iz Bihaća«. ¹⁰¹⁷ S prispjelim ojačanjem, od Bihaća i Knina, 2. legionarski bataljon 384. puka, s četnicima, izveo je napad na dijelove 1. brigade na Stražbenici. »Marko Orešković« i »Pekiša Vuksan« su se, u borbi povukli prema Zaklopcu i Brezovcu, zapadno od ceste, a »Božidar Adžija« i »Matija Gubec« su cijeloga dana vodili borbe s njemačkom motorizacijom na cesti sjeverno od Suvaje. 11. aprila borbe ne prestaju između Suvaje i Doljana. Uza sva nastojanja, Nijemcima nije uspjelo da uspostave saobraćaj tom dionicom ceste. Tek 12. aprila, probivši se prethodno kroz raspored 2. brigade, 5 njemačkih tenkova i pješadija izbili su sa sjevera u Suvaju, a zatim - poslije trosatne borbe s manjim dijelovima 1. brigade, i u Srb. Stražbenica je ponovo zaposjednuta od »Oreškovića« i »Pekiše Vuksana«. Odatle je 13. aprila izveden napad »na bandu koja je prolazila za Brotnju i Srb«. ¹⁰¹⁸

Druga brigada je u noći 13. i 14. aprila, pomjerena dvadesetak kilometara na sjever u sela Kalati i Buševići, a samo jedan bataljon je ostao u seocetu Babin Kraj, jugozapadno od Dobrosela. I 1. brigada se pomjera sve više na sjever. U tom pomjeranju neprestano su postavljane zasjede neprijateljskim kolonama. Neprijatelj je najuspješnije tučen u tjesnacu Dabina strana, kilometar-dva sjevernije od Brotnje. U 14 sati

ion) Zb. NOR, IV/24, 173.

1018) AVH, 797, 14-48/2.

13. aprila tu je, u zasjedu 1. i 4. bataljona, ušla kolona od 120 kamiona. Istoga trena je otvorena jaka koncentrična vafra na čelo kolone. U izvještaju je objašnjeno da »zemljište nije dozvoljavalo da se izvrši juriš«, pa je »veći dio kolone ipak uspio da pobjegne, tek je ostalo 30 kamiona, koji su bili slični tenkovima iz kojih je bila otvarana vatra stalno na naše položaje... « Prema procjenama Jove Bursaća, Đure Dropca i Miloša Cankovića, neprijatelj je imao 30 mrtvih i oko 80 ranjenih. Jedinice 1. brigade nisu imale gubitaka.¹⁰¹⁹¹

Petak 14. aprila 1944. godine je bio vedar, s mnogo sunca nad izvornim tokom Une. To za 1. brigadu nije bilo dobro. Njene položaje oko Suvaje bombardiralo je i mitraljiralo 12 njemačkih štuka. Od eksplozije avionske bombe poginula su 2 borca. U borbama od 8. do 15. aprila 1. brigada je imala 7 mrtvih i 34 ranjena borca.¹⁰²⁰¹

U noći 15. i 16. aprila 1. bataljon je napao četnike i grupu legionara u Brotnju. Ostali bataljoni su bili u maršu prema položajima 2. brigade uz cestu Gornji Lapac - Kulen-Vakuf, odakle se 2. brigada prebacila prema Nebljusima, na sektor Kestenovac - Strpci, bliže cesti Lapac - Bihać.

Tek što su borci malo predahnuli, više iznureni konstantnim gladovanjem, nego bojevima i pohodima, povazdan u zaklonima zbog štuka koje su kružile nad onim krajem, tri bataljona krenula su uveče 17. aprila u napad na Nijemce u Mamcu, podno Gologuza (5 kilometara sjeverno od Donjeg Lapca) i na Vršku, kod Kruga, nad sjevernim izlazom iz Lapačkih Korita. Bio je to težak okršaj, s mnogo gubitaka. Tri borca su nestala, 1 je poginuo, a 15 ih je ranjeno.¹⁰²¹ Štab njemačkog 15. brdskog korpusa obavještava da su 4 km severozapadno od Kulen-Vakufa u borbi »sa slabijom bandom koja je u bjekstvu, 2 su zarobljena«.¹⁰²²¹

S položaja uz cestu Lapac - Bihać 2. brigada je 18. aprila povučena na položaje oko Drvara, jer je 3. lička proleterska brigada s drvarskog osiguranja hitno prebačena na položaje koje je prethodno držala 1. brigada (Resanovci - Trubar - Osredci - Cvjetnić), a 1. brigada je raspoređena duž lijeve obale Une (Bubanj - Buševići - Kestenovac), sa zadatkom »da štiti ova sela i da postavlja zasjede na cesti Drenovača - Lapac - Srb«.¹⁰²³¹ Dva dana kasnije i bataljoni 1. brigade se pomjeraju bliže Drvaru, jer se saznalo da neprijatelj priprema napad na Vrhovni štab. Zapravo, komanda 15. brdskog korpusa je, poslije borbi između Srba i Nebljusa, operacija »Aprilschauer«, pripremila operaciju »Mühlensturm« isključivo protiv 1. ličke proleterske brigade. Prva je držala položaje na liniji Lipa - Buševići - Boboljusi - Veliki i Mali Cvjetnić. Kad su snage »jurišnog bataljona« i 2. bataljona 384. legionarskog puka¹⁰²⁴¹ krenule u napad prema Martin Brodu, u borbu se uključio samo Ruski bataljon. Bila je to najveća borba toga bataljona. Vrhovni štab je o tome pisao 25. aprila u izvještaju za Radio-stanicu »Nova Jugoslavija«:

Ök) 7^32-3/2.

¹⁰²⁰> Isto, 14-41 i 14-42/2.

¹⁰²¹> Isto.

¹⁰²²> Zb. NOR, XII/4, 210.

¹⁰²³) A v n 797 j4_4J2.

¹⁰²⁴> Zb. NOR, XII/4, 210.

»Između Bihaća i Knina, na odseku fronta Kulen-Vakuf - Martin brod - Srb vode se žestoke borbe. Naši borci uništili jedan tenk i nekoliko teretnih automobila«. ¹⁰²⁵

U bojnoj relaciji 6. divizije 23. aprila je o tome zapisana samo jedna uopćena rečenica: »V bataljon vodio borbu sa Švabama, koji su pošli prema Martin Brodu«.

Neprijatelj je svoje jedinice dovozio u 37 kamiona i 5 tenkova. Artiljerija je iz Kulen-Vakufa tukla Stjenjane, a iz Doljana Martin Brod i Očijevo, otkud se 24. aprila Ruski bataljon povlačio prema glavnini brigade, tako da su »jurišni bataljon« i 2. bataljon 384. puka, vodeći sve »žešće borbe na sektoru od Martin Broda do Kulen-Vakufa s dva tenka prodrli u Martin Brod«. ¹⁰²⁶ Komesar Milan Trešnjić, piše da »Nikada u proteklom ratu« nije »doživio težu i bezizlazniju situaciju«, kao tad, nad Martin Brodom, kad je bataljon napadnut sa dvije strane, pa ne možeš da se povučesh. U izuzetnoj teškoj situaciji snašao se, za sve poslove darovati, po Trešnjiću, »retko dobar i neustrašiv ratnik« Branko Pokrajac Jaban:

- Na neprijatelja! - uzviknuo je tako glasno da ga je čuo ceo bataljon. - Prsa u prsa! - komandovao je.

A zatim:

- Povlačenje po kosi ulevo!

»Skokčili smo. Jaban je dograbio jedan puškomitraljez i razvukao. Tukli smo nemilosrdno. Miris baruta prožimao je magluštinu. Svuda su sevale iskre iz kamenja u koje su udarali meci.

Kako smo se izvukli ja ne znam. Ali ceo bataljon je uspeo da izađe na kanjon Unca i tako dođe Nemcima bočno. Poginuo nam je samo jedan borac. Tada smo izvršili juriš dračom i kamenjarom na put koji vodi prema reci. Neprijatelj se razbežao... « ¹⁰²⁷

Dok su »ruske« čete bile svoju prvu veliku bitku nad Unom, glavnina brigade je bdjela na položajima u Velikom i Malom Cvjetniću, Boboljuscima i Lipama. Istovremeno su dvije udarne grupe 1. bataljona u zaleđu neprijateljevog rasporeda, na cesti sjeverno od Srba, postavile uspješne zasjede njemačkim kolonama. Jedna četa 1. bataljona pratila je političkog sekretara CK KPH Andriju Hebranga i komandanta Glavnog štaba Hrvatske Ivana Gošnjaka iz Drvara prema Topuskom, poslije sad već povjesne konferencije kod Tita, kad je Hebrang oštro kritikovan zbog nacionalističkih postupaka. Četa koja je pratila Gošnjaka i Hebranga je prilikom prelaska ceste pravodobno uočila njemačku kolonu, postavila je zasjedu i - zaslužila pohvalu Glavnog štaba zato što je »likvidirala kolonu legionara, samo se jedan uspio izvući«.

Udarne grupe 1. bataljona jedna pod komandom komandira 2. čete Dragana Šijana Perinova, a druga pod komandom komandira 1. čete Rade Krajnovića, zarobile su 23. aprila 18 neprijateljskih vojnika i velik plijen (čak 6 šaraca). U prvoj akciji »naročito se istakao drug komandir Dragan Šijan i vodnik drug Rade Đapa«, a u drugoj »naročito se pokazao komandir drug Rade Krajnović, vodnik Nine Prijić, puškomitralje-

¹⁰²⁵ Isto, 11/12, 860.

¹⁰²⁶ i. i. iv/24, 526.

¹⁰²⁷ Milan Trešnjić, Okršaj u magli, zb. *Sesta proleterska divizija*, 276-277.

zac Bogdan Bolta i drug vodnik Boško Ožegović, kao i drug delegat Luka Opačić«. U svim tim akcijama ranjen je samo jedan krtijaš, ozlijeđen nožem u borbi prsa o prsa

Noć kasnije u akciji kod Dabine strane bila je udarna grupa 3. bataljona. S tom grupom su bili i novi komandir 3. čete Mile Pjevač i novi zamjenik političkog komesara bataljona Danja Skendžić. U toj akciji je neprijatelj na cesti ostavio 17 vojnika i kamion opreme.¹⁰²⁸

Napadom na 5. ruski bataljon kod Martin Broda 23. aprila počeli su višednevni učestali napadi neprijatelja na desnu obalu Une. Vrhovni štab će ocijeniti da se radi o novoj ofanzivi. »Slobodna Jugoslavija« je 29. aprila javila da su Nijemci »na odseku Bihać - Knin« pokušali »da se probiju pomoću tenkova na oslobođenju teritoriju« i da su »svi ti njihovi pokušaji odbijeni«. Nasrćući na sela s ruba slobodne teritorije, duž željezničke pruge, odnosno trase Bihać - Knin, Nijemci »pale sva sela, vrše pljačku, a stanovnike gone u koncentracione logore i ubijaju«. ¹⁰²⁹

Dijelovi 1. brigade su tim napadima odolijevali 26, 27. i 28. aprila u rajonu Ličkih i Bosanskih Osredaka. U tim borbama naročito je bio uspješan bataljon »Pekiša Vuksan«, koji je, uz vlastite gubitke od 2 mrtva i 1 ranjenog, 26. aprila bočno napao njemačke snage, koje su se već bile probile do dominantnih kota u Osredcima, i nanio im gubitke od 40 mrtvih, od kojih Nijemci nisu jedanaestoricu ni izvukli s bojišta. ¹⁰³⁰

Udarne grupe su za to vrijeme bile aktivne u neprijateljevoj pozadini. U dva navrata su dva kompletna bataljona u akcijama. Da bi se oslobodio tog učestalog pritiska na cesti Lapac - Srb, neprijatelj je ponovo 3. maja prikupio jedinice i udario na Martin Brod. Akcijom je rukovodio komandant 373. »tigar« - divizije Karl Herman Aldrian, koji je vjerovao da će jedan njegov bataljon uspjeti razbiti partizanske položaje kod Martin-Broda, mada je bio obaviješten da su ti položaji »poznati kao snažno zaposjednuti od strane neprijatelja«. ¹⁰³¹ Prethodnica bataljona »tigrovaca« - dvadesetak vojnika s trojicom podoficira - sačekana je u zasjedi na sjevernom izlazu iz klanca Dabina strana, pod Gradinom. U akciji je bila četa Rade Krajnovića i Josipa Bešića, koji je još u oktobru 1943. zamijenio ranjenog Božu Došena. Osamnaest njemačkih vojnika je ostalo na bojištu; prema izvještaju štaba brigade: samo su dvojica, i oni ranjeni, uspjeli pobjeći. Nitko nije zarobljen. Ranjenici koji nisu mogli bježati »onako ranjeni su pod sebe bacali bombe«. ¹⁰³²

U 7 sati 3. maja u borbu se uključilo 130 vojnika koji su stigli iz Brotnje, a zatim i tenk. Njega je pratio streljački stroj legionara dovedenih kamionima iz Doljana. Krtijaši su se tada počeli, uz otpor, povlačiti prema Martin-Brodu. Jedna grupa Nijemaca je na blagim padinama Gradine, ispred vrela i potočića Kukalj, s boka napala krtijale. Došlo je do kratkog, ali žestokog okršaja prsa o prsa. U tom sudaru se zatekao i kuvar Milutin Paulić. Neka šaljivčina ga uvredila: »Em ti je hrana očajna, em si kukavica!« Na to je Milutin munjevito odjurio u

¹⁰²⁸ TÄ VII, 797, 14-44/2.

¹⁰²⁹ Zb. NOR, II/12, 871.

¹⁰³⁰ AVII, 797, 14-45/2.

¹⁰³¹ J Zb. NOR, XII/4, 347.

¹⁰³² AVII, 797, 32-1/2.

borbu. Njemu su izbili oko, a on je dvojicu zadavio. U borbi prsa o prsa osim kuvara Paulića ranjen je i Neđeljko Đokić.

Štab brigade je pohvalio kompletnu 1. četu 1. bataljona, ocjenjujući da »se pokazala naročito uporna u borbi«. Poimenično su pohvaljeni Makica Stojanović i Nina Prijić (»prvi ispali sa bombama na cestu«), delegat Luka Opačić (»ubio dvojicu njemačkih vojnika iz puškomitraljeza«) i - dakako - kuvar Milutin Paulić. Za Paulića je rečeno da se »sa nožem obračunavao sa dvojicom Nijemaca, te je uz pomoć komesara čete (Josip Bešić) ubio obadvojicu iako je bio teže ranjen od neprijateljskih vojnika koji su ga tukli puškama«. Prethodno uvrijeđeni kuvar je - i to je rečeno u pohvalnoj ocjeni - »iako ranjen (iskopanog oka), ispao sam na cestu i svojim puškomitraljezom ubio 4 neprijateljska vojnika«. ¹⁰³³⁾

Narednog dana, 4. maja, štab 384. puka je prikupio sve raspoložive snage od Bihaća do Lapca i Srba i izvršio napad na položaje 1. brigade kod Martin Broda. Napad je bio uporan i žilavo vođen, naročito iz smjera sjeverozapada, od Doljanskog Bubnja. Antončić je dinamično reagirao i brzo uveo u borbu »Matiju Gupca«, »Marka Oreškovića« i Ruski Bataljon. Borba je vođena čitavog dana. Neprijatelj je uspio preći Unu i zaposjesti nekoliko kuća nad desnom obalom, ispred manastira Rmanj, ali je našim snažnim protujurišem bačen nazad preko Une. Zajedno s Nijemcima, na lijevu obalu Une pobjegla su i 4 Rusa iz 5. bataljona. U tim oštrim borbama »neprijatelj je imao priličan broj mrtvih i ranjenih. Na našoj strani 8 mrtvih, 10 ranjenih i 2 nestala«. Sutradan se brojno stanje brigade opet smanjilo - još 2 Rusa su pobjegla Nijemcima; četvorica su pobjegla 10. maja. ¹⁰³⁴⁾

»Božidar Adžija« zajedno s 3. bataljonom 2. ličke brigade i dva bataljona 3. brigade od štaba divizije dobivaju zadatak da »u toku noći 12/13. maja o.g. pređu Unu na prostoru Martin-Brod - Rajnovci« i da se postave na prostoru Štrbci - Mišljenovac - Bujanj«. Bataljonima je dana prilika da se »na pomenutom sektoru ishranjivaju« i da što učestalije napadaju neprijatelja na komunikaciji Bihać - Srb. ¹⁰³⁵⁾

Ujutro 12. maja bataljonu »Božidar Adžija« je naredeno da »još svečera« uputi »jedno odjeljenje na lijevu obalu Une u pravcu kote Bilo za osiguranje prelaza. Postarati se i pripremiti prelaz preko Une. Po prelasku III bataljona II brigade prebaciti se kod Selišta i krenuti u pravcu Bubnja i smjestiti se kod Medića u Velikom Bubnju«. ¹⁰³⁶⁾ Dejstvujući na komunikaciji Bihać - Lapac, 3. bataljon je sa svojim udarnim grupama izveo nekoliko uspješnih akcija. A čitav bataljon je bio u prilici da se istakne 19. maja, štiteći prelaz ranjenika iz Kestenovca za Bosanski Petrovac. To su bili teški ranjenici, koji su morali napustiti partizanske bolnice u Srednjoj Gori kod Udbine zbog njemačke operacije »Morgestern«. Osiguravajući prelaz ranjeničke kolone preko ceste, »Božidar Adžija« je uključen u borbu kod Štrbaca, gdje je naišla njemačka kolona od oko 200 vojnika. Borba je trajala oko 8 sati. Đuro Ljuština, komesar

¹⁰³³⁾ Ist ~

¹⁰³⁴⁾ Isto, 797, 14-47/2.

¹⁰³⁵⁾ Zb. NOR, IV/25, 195.

¹⁰³⁶⁾ Isto, 196.

bataljona, kasnije će s elementima za neshvatanja konstatirati kako je »čudno da smo imali samo jednog mrtvog i dvojicu ranjenih, a sve oko nas je bilo u ognju«.

Na bihačkoj cesti 3. bataljon je i 20. i 23. maja postavljao zasjede, pri čemu je posljednja zasjeda bila naročito uspješna (na cesti je ostalo 16 mrtvih legionara). Poslije toga kuriri Nikola Kosanović, Petar Majković i Rato Jurac su štabu brigade donijeli naređenje da se brigada vrati u Bosnu. Udarne grupe 4. bataljona su na cesti između Dobrosela i Dobljana 21. maja postavile mine. Kad je naišla kolona od 7 tenkova, eksplozije su jednog od tih tenkova uništile, a jednog oštetile.

Od 17. maja brigada je bila bez 5. ruskog bataljona. Ocijenjeno je da će »ruski drugovi« biti bolje iskorišteni ako ih se rasporedi po ostalim bataljonima. Osim toga, bili su učestali slučajevi bježanja; u maju su čak deseterica pobjegla Nijemcima.

U aprilu i maju poginulo je 20 boraca 1. brigade, a trinaestorica su nestala; 39 boraca je ranjeno u aprilu, a 12 u maju. Najviše je gubitaka bilo od mina i artiljerije.

Štab divizije je samokritički ocjenjivao da aprilsko-majske borbe »osim nekih izuzetaka nisu bile uspješne«, prvenstveno stoga »što se neprijatelj cestom vrlo oprezno kretao, a još više zbog toga što je uz sebe, iako mali broj, imao domaće četnike. Pored toga, akcije su slabo pripremane i vođene na širokom frontu bez jasnog težišta«. O neprijatelju se znalo malo, obavještajna služba je bila neuکا, veza nije dobro funkcionirala, što se posebno negativno odrazilo na veće akcije. Gotovo redovno jedinice su kasnile. »Kod boraca i rukovodilaca vladaо je veliki strah od nagaznih mina, kao i od tenkova«.¹⁰³⁷

Za to razdoblje karakteristično je i neprestano angažiranje brigade - više političko, nego vojničko - u borbi protiv četnika, koji su, zaštićeni njemačkim prisustvom, u lapačkoj i srbskoj dolini bili uzeli maha. Vuka Vekić, predstavnica Lapca na 3. okružnoj konferenciji Antifašističkog fronta Like, govorila je i o tome:

»... Živimo pod terorom četnika, no svejedno naše žene nose u koševima sijeno, hranu za vojsku i peku kruh sa petokrakom zvijezdom i srpom i čekićem, a mnoge napišu na kruh: Smrt fašizmu - Sloboda narodu... «⁽⁰³⁸⁾

Samo u martu 1944. lapačke žene su organizirale deset posjeta jedinicama 6. proleterske divizije donoseći 1218 kilograma razne hrane, 40 pari čarapa, 5 pari veša. Prikupile su i oko 2000 kilograma stočne hrane za vojničke konje.¹⁰³⁹ U selima pod četničkim terorom živjelo se očajno, a u onima na rubu slobodne teritorije svaki tren su postavljali klopke i za aktiviste narodnooslobodilačkog pokreta i za borce, koji su dolazili u posjet roditeljima. O jednom tragičnom odlasku u rodno selo 1945. godine je »izvještaj« napisao Dragan Grubor, koji je - razriješen dužnosti u rasformiranom 5. ruskom bataljonu, čekao da primi dužnost zamjenika političkog komesara 4. čete 1. bataljona - 18. maja posjetio

¹⁰³⁷⁾ Đoko Jovanić, n.d. 593.

¹⁰³⁸⁾ *Žene Hrvatske u NOB*, knj. 1, Zagreb 1955, 8.

¹⁰³⁹⁾ Isto.

rodni Tiškovac. U selu je zatekao svoje komšije, referenta saniteta 1. bataljona Stevana Marića Čeju i Nikolu Marića, koji se oporavljao s nogom u gipsu. Četnici su obaviješteni o njima, opkolili su ih i napali. S njima su bili i sedamnaestogodišnji predsjednik mjesnog NOO Mile Marić i brat Dragana Grubora, Dane. Iz stiješnjenog obruča probio se i spasio samo Dragan Grubor.

Četnici su bili žilav neprijatelj. Lukavo su izbjegavali borbe protiv partizanskih jedinica, ali su neprestano vrebali u zasjedama. U više navrata se pokušalo prodrijeti u njihove organizacije po selima u dolini Une, ali je bilo malo uspjeha.¹⁰⁴⁰ »

U proljetnom periodu 1944. godine sanitet 1. brigade je ponovo proglašen najboljim u diviziji. To je u više navrata naglašavano, a naročito se o tome opširno govorilo na konferenciji divizijskog vojno-političkog i sanitetskog rukovodstva 30. aprila.¹⁰⁴⁰

¹⁰⁴⁰) Sedamnaestogodišnji Stanko Torbica, mršav i sitan klapac, od 9. aprila rukovodilac SKOJ-a u 4. bataljonu, pokušao je preko nekih starijih žena i četničkih rođakinja da prodre u četničku organizaciju u ondašnjoj općini Veliki Cvjetnić. Oko toga se an-
fajzirao i zamjenik komesara 3. bataljona Danja Skendžić. Otkrili su nekoliko četničkih doušnika. (AVII, 10/1-9).

¹⁰⁴¹) Komesar divizije je na konferenciji zapisao da je tada u ambulanti 1. brigade bilo 48 ranjenika (1 nepokretan) i 12 bolesnika (»To su stari i iscrpljeni ljudi«). U prethodnih pet mjeseci kroz brigadnu ambulantu »prošlo je 112 ranjenika, 2 umrla« i »264 bolesnika, 1 umro«. Brigadni sanitet u selima unske doline organizirao je dvije zdravstvene konferencije za narod, a među 92 partizanke na četiri sanitetska kursa pri štabu brigade bile su i 4 seoske djevojke. U proteklih pet mjeseci 2 bolničarke su unesene u spisak nestalih, 2 su ranjene, a 2 su samovoljno otišle u Liku. Kritikujući više sanitet 2. i 3. brigade nego 1. brigade, šef divizijske kirurške ekipe dr Ernest Kremzir je rekao da se brigadni saniteti »nastoje što pre osloboditi ranjenika, ne daju se injekcije gas-gangrene, tetanusa i druge, ne daju se odgovarajući drugovi za sprovodnike«. Kremzirova ekipa je od borbi za Travnik do 30. aprila operirala 164 ranjenika. Krajem aprila je »zdravstveno stanje bolesnika vrlo slabo zbog radi slabe ishrane«. U divizijskoj bolnici bila su 143 ranjena i bolesna. Na tridesetoprilskoj konferenciji je utvrđeno: od 1. januara divizija je imala 770 bolesnih i ranjenih, 369 internih, 99 zaraženih, 308 kirurških zahvata. Od operiranih 8 ih je umrlo. Među 133 oboljelih od tifusa ni jedan nije bio iz 1. brigade. Kroz sve bolnice iz 6. divizije je od 1. januara do 30. aprila prošlo 2258 bolesnika, od toga 37 umrlo. U jedinice se direktno vratilo 55,2 posto. (Mutapović, 57-58).